

JEKO RADEV AND JECHO CHANKOV – LOCAL PRIDE AND NATIONAL RECOGNITION

Abstract: Zhecho Chankov and Prof. Zheko Radev are geographers of national importance. For the Shumen region they are a regional pride, as they place the town of Shumen unequivocally on the "geographical map" of Bulgaria. The article explores their scientific work and makes a summarized analysis of some of their publications that are still topical today.

Author information:

Milen Penerliev

Prof. PhD

Konstantin Preslavski University of Shumen

✉ penerliev@yahoo.com

🌐 Bulgaria

Keywords:

geographers, studies, analysis

ПРОФ. ЖЕКО РАДЕВ

(1875 – 1934)

Роден на 31 август 1875 г. в гр. Нови Пазар. През 1894 г. завършва Шуменското педагогическо училище. През периода 1894 – 1906 г. е учител последователно в Нови Пазар, Преслав, с.Върбица, Бургас и София. От 1909 г. е редовен асистент в Софийския университет по физическа география. Специализира в Германия при известния геоморфолог проф. Албрехт Пенк. През 1915 г. е избран за доцент, през 1921 – за извънреден професор, а през 1927 г. за редовен професор и завеждащ катедрата по физическа география на Софийския университет. Един от основателите на Българското географско дружество.

ЖЕЧО ЧАНКОВ

(1878 – 1964)

Роден на 3 юни 1878 г. в гр. Шумен. Завършва педагогическото училище в родния си град. През 1900 г. става студент по педагогика в Софийското Висше училище. Под влияние на акад. А. Иширков се ориентира към географската наука. През 1908 г. заминава за Германия на специализация по география, която прекъсва на следващата година поради финансови проблеми. Учител по география е през целия си живот. Член на управителния съвет на Съюза на класните учители (1910 – 1914 г.). Директор на Втора Софийска мъжка гимназия (1926 – 1935 г.). Началник на отдел "Основно образование" в Министерството на народната просвета до 1936 г. Краевед.

Имената на проф. Жеко Радев и Жечо Чанков са между дузината най-изявени географи на България от началото на научните изследвания у нас. Нареджат се редом до основоположника на българската географска наука акад. Анастас Иширков, до имена като проф. Димитър Яранов, проф. Иван Батаклиев, проф. Анастас Бешков, доц. Крум Дрончилов и много други. Въпреки различният им житейски път и двамата са оставили в географската наука множество научни трудове. Те са актуални и в началото на ХХІ век, а за времето си са дали първият научен поглед към българската природа и население.

Днес отново отправяме поглед към тяхното творчество предвид отбелязването на 120-годишнината от началото на географската наука в България, 100 години от създаването на Българското географско дружество и 140-годишнината от рождението на Жечо Чанков.

За съвременните български географи дейността на Жечо Чанков и проф. Жеко Радев е от съществено значение. През периода след Първата Световна война множество чужди и наши учени отхвърлят географията като наука. Не само, че доказват необходимостта от изучаването и развиването ѝ, но те затвърждават географията като една от водещите хуманитарни науки в европейски мащаб. Проф. Радев убедено заявява в научния си труд “Предмет и методи на географията”¹, че ...” *предметът на географията е един и същ от античността до днес*”. Чрез него географията се утвърждава като самостоятелна наука със своя методология, свой предмет и обект на изследване. Слага се край на дебата дали географията следва да е сателитна наука на историята. Актуална и до днес е статията² на Радев публикувана през далечната 1925 г., касаеща мястото на географията в средното училище. В “Повече география” се обосновава необходимостта от изучаването на повече географски материал в средното българско училище, особено свързан с характеристика на природните форми, т.е физическата география. Авторът прави аналог с немската образователна система, в която географията заема водещо място като се обръща особено внимание на природните клонове на географската наука. От съвременна гледна точка това е особено болезнен въпрос за българските географи, когато учебните часове по география и икономика намаляват, както и необосновано се прави опит за съкращаване на учебния материал.

Актуалната и днес тема за заплащането на българските учители намира място в обществено мнение още през 20^{те} години на ХХ век. Жечо Чанков в публикация от 1926 г.³ умело защитава интересите и справедливото заплащане на учителския труд.

За съвременната географска наука са важни редица трудове на двамата автори, които се оказват първите по рода си у нас. Някои от тях са толкова точни и научно обосновани, че са основна отправна точка и за съвременните географски изследвания. За проф. Радев се счита, че е основоположник на българската физическа география. Той за пръв път въвежда в България целите, обекта и предмета на изследване на геоморфологията като научна дисциплина. Във въвеждащата си лекция при удостояването му с титлата доцент той описва своите виждания за развитието на земната кора като динамична среда с действие на вътрешните и външни земни сили. Това дава основание да се счита, че това са първите опити за обяснение на природните процеси и явления от гледна точка на геодинамиката. Това са идеи и виждания на световно ниво за времето си. Мотивирайки се защо темата на лекцията му е предмет и задачи на геоморфологията, а не на физическата география като цяло, той заявява” “... *геоморфологът не*

1 Радев, Ж. 1919. Предмет и методи на географията;

2 Радев, Ж. Повече география, сп. Училищен преглед, 1925;

3 Чанков, Ж. Заплатите на учителите преди и сега у нас, Юбилейна книга на Съюза на класните ръководители, 1925

е геолог, той не е химик или физик. Той е учен, който разглежда единството в комплекса от фактори, които създават земния релеф и природната среда".

Професор Радев е основоположник и на българската карстология. Това е наука изучаваща карстовите форми като форми на релефа образувани при химическото действие на водата. Хабилюационният труд на проф. Радев⁴ за карстовите форми в Западна Стара планина и до днес е най-детайлното класическо описание на карстовия релеф в тази част на България. То е пример за добросъвестност и научна етика – сам обикаля всички карстови форми, изработва сам 68 черно-бели скици на типични карстови форми, собственоръчно изчертава 10 карти на посетените от него пещери.

Глациалната (ледникова) геоморфология също така е обект на проучване от проф. Радев. Той отново се явява един от първите учени в България, занимаващи се с подобна тематика. Важен въпрос и за геоморфологията, и за климатологията е имало ли е заледяване по българските земи в палеогеографски аспект. Една от публикациите в това направление⁵ посочва подобни възможности в планината Витоша. Подобни проучвания има за Пирин както и за цялостната релефообразуваща роля на ледниците. Цялостен труд по тази тематика описва промените в българските земи преди и след ледниковите периоди⁶.

Професор Радев сам обикаля и описва повечето от българските планини. Едни от първите в географската литература, но същевременно и научно обосновани са описанията на Пирин⁷, Рила⁸ и др. За пръв път в световната литература той описва някои явления в циркусите (форми на релефа, образувани в резултат действието на ледниците) на планините, оказващи влияние върху водното количество на ледниковите (глациални) езера⁹.

Проф. Радев публикува и редица чисто геоморфоложки разработки, в резултат на личните си теренни наблюдения. Публикацията му за "Източна Стара планина и долината на река Камчия (1926) служи като хабилюационен труд в избирането му за професор.

Проф. Радев има в своето научно творчество и публикации, които са нетрадиционни за неговите професионални интереси. Интересна е статията третираща географското положение, границите и повърхнината на България¹⁰. Любопитна е характеристиката в нея на крайните точки на страната (Вж. Приложението). В множество други научни публикации преди 1944 г. са показани доста различни данни, като тези посочени от Радев не се срещат в други подобни. Подробно са описани промените в териториалната цялост на страната и се посочват географските области. В тази публикация Дунавската равнина е посочена като "Дунавска Столова земя", а климатичното влияние на Черно море той отнася чак до басейна на р. Марица – твърдения, които днес не приемаме. Територията южно от Стара планина Радев разделя на Южна България (Тракийска) - частта източно от Ихтиманска Средна гора, и Югозападна - западно от тази планина (басейните на Струма, Места и "горната половина на Искър"). Друг интересен факт е относително точното измерване на най-високите върхове, както и площта на някои полета и езера в страната.

Изключително актуална е статията на Радев за географската и етнографска характеристика на Македония¹¹. В нея той характеризира географските области на Балканския

4 Радев, Ж. Карстови форми в Западна Стара планина, Год. на СУ, т.10-11, кн.2

5 Радев, Ж. Има ли следи от дилувиално заледяване по Витоша, сп. на БАН, кн. XXXIV, 1936

6 Радев, Ж. Геоморфологични промени в българските земи през и след ледниковите периоди, сп. Естествознание и география, год. VII, кн.7, 1923;

7 Радев, Ж. Обликът на Пирин, сп. Български турист, год. XXIV, кн.2, с.75-79

8 Радев, Ж. Родопа планина, сп. Родопа, год. I, октомври, 1922

9 Радев, Ж. 1920. Природна скулптура по високите български планини, София

10 Радев, Ж. Географическо положение, граници и повърхнина на Българското Царство, Статистически годишник, 1923-1924

11 Радев, Ж. Географска и етнографска характеристика на Македония, Македонски преглед, кн.2, год.1, 1924

полуостров. По редица геоморфоложки белези отрежда мястото на Македония като "... *средец на Балканския полуостров*". Интересен поглед отправя към географските дялове на Македонската географка област. Посочва, че "... *тя се развива почти в кръгова форма, стъпаловидно, с общ център Солунския залив и Халкидика. От юг на север се различават 2 части - Антична (стара) македонска област и Серско-драмски котловинни полета*". Първата част започва "... *от Бистрица и през Бер (Верея) до Воденските стъпала, а оттам през Паяк планина* и Демиркапийската теснина на Вардар стига до Беласица и Круша планина**, като обхваща на юг и височините на Халкидика". Втората част се "... *явява източно продължение на Антична Македония и опира на север в мощна планинска бариера, състояща се от Беласица, Сенгеловска*, Шарлия* и Боздаг**". В тези географски граници проф. Радев характеризира и етническият елемент на Македонската географка област.

Като учител основните публикации на Жечо Чанков са свързани с популяризиране на географските знания и достигането им до по-широк кръг потребители. По тази причина той е един от първите, които публикуват различни по тематика и обхват географски речници и енциклопедии. Такъв е "Географски речник на България"¹², който претърпява три издания (1922, 1939, 1958). В него намират място различни географски обекти и селища, описани в телеграфен, справочен стил. Подобни издания след него издават редица учени (Мичев, 1978, Кираджиев, 1999), които приемат същия принцип на изложение на материала. Географските речници на Чанков са предназначени предимно за ученици и широк кръг читатели. Те са разработени с използването на най-съвременните за времето си статистически издания и енциклопедии на руски, френски, немски и други европейски езици. Такъв е "Географо-статистически сборникъ за всички страни в света" издаден в съавторство още през 20^{те} години на XX век. Това е едно от основните за този период издания, касаещи странознанието и общата характеристика на страните в света. Днес ние боравим със световни издания като Images Economiques du Monde, World Desk References и други, базирани на същия принцип.

Много актуален и в днешно време би бил "Географски речник на България, Македония, Добруджа и Поморавия"¹³. Днес се приема, че това е опит да се характеризира България в нейните исторически и етнографски граници (вж. приложение 1). Чанков описва някои от днешните гръцки и македонски градове като изконно български. През годините между 1922 и 1934 г. той издава географски речници и на Австралия и Океания, и на Северна Америка.

Най-задълбочен и научно издържан труд на Ж. Чанков е "Населението на България"¹⁴. Авторът характеризира населението от 1880 г. до началото на 30^{те} години по различни статистически данни и публикации. Анализира структурите на населението със завидна за времето си дълбочина и обоснованост. Що се касае до етнографската характеристика на населението, класически труд и до днес си остава характеристиката на гагаузите в България¹⁵. Провежда описателни теренни проучвания. Анализира множество публикации у нас и в Русия по въпроса за тази етническа група. Едва през 1995 г. се появява нова, почти толкова подробна публикация за гагаузите (Градешлиев, 1995).

* Планини в днешна Гърция

12 Чанков, Ж. Географски речник на България, Наука и изкуство, 1958

13 Чанков. 1918. Географски речник на България, Македония, Добруджа и Поморавия, Държавна печатница

14 Чанков, Ж. 1936. Населението на България", С., с.276

15 Чанков, Ж. Гагаузите в България, Изв. на БГД, год. IV, 1936

В публикациите на Жечо Чанков преобладават и темите, касаещи образованието на населението¹⁶. Не на последно място той изучава опита в образователната система и на други страни. Подобни са публикациите характеризиращи образованието в Австралия¹⁷ и Индустан¹⁸.

Като учител Чанков участва в списването на учебници за училищните курсове по география. Един от тях¹⁹ е в съавторство с проф. Ж. Радев, с когото са близки приятели. По същество този учебник е география на Европа. Разглежда природната и социално-икономическа география на редица европейски страни като се прилагат и множество статистически данни. Чанков участва в съавторство и в написването на други гимназиални учебници по география. Участва в изработването на релефна карта на България, която бързо навлиза в училищата като ценно средство в преподаването.

Съществена гражданска позиция, макар и несвързана с географската наука, са публикациите му описващи поправителните учебни заведения за малолетни ученици по това време в страната, както и специализираните заведения за глухоними деца. Използва в-к Училищен преглед като достъпна трибуна за изява на своите идеи и притеснения относно образованието на деца с подобни проблеми. Особено актуална и за днешния преходен период у нас е статията му в същото издание за връзката между училището и семейството²⁰.

В областта на краезнанието, Чанков описва населението на родния си град Шумен²¹. Прави го анализирайки множество публикации от други автори, за да се върне назад в годините още от завладяването на града от турците (Приложение 1). Посочва, че през 1880 г. градът наброява над 23 хил. души, повече отколкото в София, Плевен, Сливен и по-малко само от Пловдив, Русе и Варна. През 1926 г. той нараства само до 25 хил. души и е изпреварен от доста други градове. Подробно анализира половата, етническата и религиозна структура на населението в града.

В заключение може да се обобщи, че и двамата видни географи имат запазено място в националната географска памет. Проф. Радев е бил за времето си учен от световна величина, който прокарва в България най-съвременните достижения на световната наука. Основоположник на редица клонове на природната география у нас. Жечо Чанков е социално-ангажиран с проблемите на българското население, енциклопедист и популяризатор на географията като достъпна и интересна дисциплина в тогавашното обучение.

16 Чанков, Ж. Грамотността на населението в България, сп. Училищен преглед, год. XXV, кн. 1-2

17 Чанков, Ж. Новото образование в Австралия, сп. Училищен преглед, год. XII, кн. 1

18 Чанков, Ж. Народното образование в Индустан, сп. Училищен преглед, год. XVII, кн. 9

19 Радев, Ж., Ж. Чанков. 1912. Учебник по география за IV прогимназиален клас

* Планини в днешна Гърция

20 Чанков, Ж. Сближение на училището със семейството, сп. Училищен преглед, год. XVII, кн. 1-2, с. 150;

21 Чанков, Ж. Населението на гр. Шумен, Сборник в чест на А. Иширков, С., 1933

Някои фрагменти от публикации на проф. Жеко Радев и Жечо Чанков

“Безчислените бръчки, хилядите скални ровини, типичните скални разрушения, обширните плазни и гирлянди от надробени скални материали и своеобразни разширения на долинните начала, само за тези региони коритни долини, разнообразието във формите на планинските върхове, гребени и зъбери – всичко това придава особена индивидуалност на всяка планинска единица. Всичко това е продукт (резултат) на причини и въздействия. Всичко това се свързва в един облик, за да може да се чете тази велика природна история на нейното образуване и унищожение. Как живи, как интересни, как прогледни ще бъдат природните скулптурни произведения за този, който умеє да ги дешифрира, който има в ръка великия отключ за проумяване на силите и процесите, на които тези произведения са последица.”

(От: Радев, Ж. 1920. Природна скулптора по високите български планини)

“Царство България заема североизточна и централна част на Балканския полуостров. Ширината на България понася 2° 59' 42" между най-северната – устието на р. Тимок, 44° 12' 30", и най-южната – Картал Дагъ, седловина между Ени Якаби Иса и р.Теке дере, приток на Кору Чай, източно от кота 950 м., 41° 12' 48" - точки на страната. Дължината понася 5° 42' 40" - от Затворничка поляна, югозападно от Връшка чука, 37° 40' 46" от Феро (22° 21' 14" от Гринуич и 20°1'00" от Париж), до един пункт, южно от устието на р. Екрене, 43° 23' 26" от Феро (28° 3' 54" от Гринуич и 25° 43' 40" от Париж).”²²

(От: Радев, Ж. Географическо положение, граници, повърхнина на Българското царство, Статистически годишник, 1923-1924 г.)

“Когато Шумен бил превзет от турците в 1387 г. той имал според Васиф паша само 800 къщи или около 4-5 хил. жители. Хаджи Калфа (1605-1658) описва града като голямо селище, разположено на хълм, има джамия, баня и малка река. Сто години по-късно Евлия Челеби разправя, че градът се състои от 10 махали с около 2000 хубави къщи, оградени с лозя и градини. Петър Богдан в 1640 г. намира тука около 1000 турски къщи, 700 православни, които имали само една черква. Филип Станиславов (никополски български католически епископ) в 1659 г. бележи, че Шумен има 2400 турски къщи със 7 джамии и само 120 български. Д-р Хасел казва в 1817 г., че Шумла (Shumla) е стар град с много джамии и бани, и около 5000 къщи и повече от 30 хил. жители, които се занимават с индустрия и търговия. Адам Гаспари, професор по география в Кьонингсберг сочи от 1819 г., че Шумен има 5000 къщи и 24 хил. жители. А. Слейд в съчинение от 1833 г. за Shumla казва, че брои 40 хил. жители. Франц Ритер фон Рудторфер от 1839 г. споменава Shumla (Shumna), казва, че е силна крепост и има кожени и копринени фабрики, а жителите му достигали 30 хиляди. Д-р Хофман в книга от 1849 г. бележи, че Шумен има 50 хил. жители. В. Едер изкарва Шумен около 60 хил. през 1860 г...”

(От: Чанков, Ж. Населението на гр. Шумен, Сборник в чест на А. Иширков, 1933)

²² Днес представата за крайните точки на България е по-различна.

По-важни публикации на проф. Жеко Радев и Жечо Чанков

1. Радев, Ж. 1919. Предмет и методи на географията;
2. Радев, Ж. Повече география, сп. Училищен преглед, 1925;
3. Радев, Ж. Карстови форми в Западна Стара планина, Год. на СУ, т.10-11, кн.2
4. Радев, Ж. Има ли следи от дилувиално заледяване по Витоша, сп. на БАН, кн. XXXIV, 1936
5. Радев, Ж. Геоморфологични промени в българските земи през и след ледниковите периоди, сп. 6. Естествознание и география, год. VII, кн.7, 1923;
7. Радев, Ж. Обликът на Пирин, сп. Български турист, год. XXIV, кн.2, с.75-79
8. Радев, Ж. Родопска планина, сп. Родопска, год. I, октомври, 1922
9. Радев, Ж. 1920. Природна скулптура по високите български планини, София
10. Радев, Ж. Географическо положение, граници и повърхнина на Българското Царство, Статистически годишник, 1923-1924
11. Радев, Ж., Ж. Чанков. 1912. Учебник по география за IV прогимназиален клас
12. Радев, Ж. Географска и етнографска характеристика на Македония, Македонски преглед, кн.2, год.1, 1924

1. Чанков, Ж. Географски речник на България, Наука и изкуство, 1958
2. Чанков. 1918. Географски речник на България, Македония, Добруджа и Поморавия, Държавна печатница
3. Чанков, Ж. 1936. Населението на България, С., с.276
4. Чанков, Ж. Гагаузите в България, Изв. на БГД, год. IV, 1936
5. Чанков, Ж. Грамотността на населението в България, сп. Училищен преглед, год. XXV, кн. 1-2
6. Чанков, Ж. Новото образование в Австралия, сп. Училищен преглед, год. XII, кн. 1
7. Чанков, Ж. Народното образование в Индустан, сп. Училищен преглед, год. XVII, кн.9
8. Чанков, Ж. Сближение на училището със семейството, сп. Училищен преглед, год. XVII, кн. 1-2, с. 150;
9. Чанков, Ж. Населението на гр. Шумен, Сборник в чест на А. Иширков, С., 1933
10. Чанков, Ж. Заплатите на учителите преди и сега у нас, Юбилейна книга на Съюза на класните ръководители, 1925